

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.

« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2023р.

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННСВИМИ
ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

Кваліфікаційна робота студентки
групи СОМ-22
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Спеціальна освіта»
Садовнік Аліни Вікторівни

Керівник: доктор педагогічних наук, професор
Ковшар О.В.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ	
ПОРУШЕННЯМИ.....	6
1.1. Аналіз феномену усне мовлення дітей старшого дошкільного віку в науковій	
літературі.....	6
1.2. Види мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку.....	10
1.3. Дидактична гра як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку.....	16
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ	24
2.1.Опис стану досліджуваної проблеми.....	24
2.2. Організація та методика констатувального етапуексперименту.....	29
Висновки до другого розділу.....	37
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА ПРАКТИЧНОМУ ЕТАПІ.....	39
3.1. Особливості організації занять з розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.....	39
3.2. Аналіз результатів контрольного етапу дослідження.....	43
Висновки до третього розділу.....	50
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні дослідження розвитку мовлення дітей дошкільного віку, мовленнєвих порушень, основні державні документи щодо організації освіти дітей дошкільного віку («Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», «Базовий компонент дошкільної освіти», Закон України «Про дошкільну освіту») акцентують увагу на особливості розвитку та формування всіх сфер особистості дитини.

Проблема організації мовленнєвого розвитку дитини має особливе значення у формуванні особистості дошкільника. Так, в Державному стандарті дошкільної освіти (БКДО) в освітньому напрямі «Мовлення дитини» щодо формування мовленнєвої компетентності зазначено: здатність дитини продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів. Мовленнєва компетентність об'єднує фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний складники та засвідчує їх взаємозалежність і взаємообумовленість[1]. Водночас спостереження за мовленнєвим розвитком старших дошкільників напередодні вступу до школи засвідчують мовленнєві порушення у значної вікової групи.

Тому проблема розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку як проблема лінгводидакти досліджувалася багатьма вченими (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, А. Іваненко, Г. Ніколайчук, Л. Калмикова, О. Хорошковська та ін.) в різних аспектах: змістовий аспект навчання дітей передшкільного віку рідної мови та мовленнєва підготовка до школи (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Орланова, Л. Пен'євська, О. Усова, О. Ушакова та ін.); формування граматично правильного мовлення (А. Арушанова, К. Крутій, Н. Маковецька, Г. Ніколайчук, Ф. Сохін та ін.); розвиток усного зв'язного мовлення (А. Богуш, Л. Вороніна, Н. Гавриш, Є. Короткова, Н. Орланова та ін.); комунікативний розвиток дитини (Л. Айдарова, Л. Калмикова, А. Маркова, Т. Піроженко та ін.).

Одже, проблема розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями є актуальною, що і зумовило вибір теми дослідження «Розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобом дидактичних ігор».

Мета дослідження – провести теоретичний аналіз та експериментально перевірити вплив дидактичних ігор на розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження.

2. Розглянути та поняття «усне мовлення дітей дошкільного віку», «розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку», «мовленнєві порушення дітей дошкільного віку», «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення» (ФФНМ).

3. Описати критерії, обрати діагностичні методики визначення рівнів усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

4. Розробити та експериментально перевірити ефективність впливу дидактичних ігор на розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ.

Об'єкт – організація мовленнєва діяльності дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

Предмет – розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушенням, а саме фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) засобом дидактичних ігор.

Практичне значення одержаних результатів дослідження спрямовано на опис програми формувального етапу експерименту щодо корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення засобом дидактичних ігор; укладена система дидактичних ігор з розвитку усного мовлення. Матеріали дослідження можуть використовуватись у практиці

роботи закладів дошкільної освіти, вчителів-логопедів, вихователів-практиків. Матеріали дослідження були впроваджені в освітній процес Комунального закладу освіти "Вакулівська спеціальна школа "ДОР" Дошкільне відділення "Сонечко".

Апробація результатів дослідження здійснено на III Всеукраїнській науково-практичній конференції "Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації"(11-12 травня 2023 р.); XXXIII Міжнародна науково-практична конференція м.Гелсінки, Фінляндія (21-23 серпня 2023 р.)

Публікації. Основний зміст та результати дослідження висвітлені в 2 публікаціях: Садовник А. Використання дидактичної гри для розвитку фонематичних процесів у старших дшкільників з мовленнєвими порушеннями. Матер III Всеукраїнській науково-практичній конференції "Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації"(11-12 травня 2023 р.), КДПУ, С164-165.

Садовник А. Особливості усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями. XXXIII Міжнародна науково-практична конференція м.Гелсінки, Фінляндія (21-23 серпня 2023 р.), С.112-114.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (34) та додатків. Основний зміст магістерської роботи викладено на 56 сторінках. Загальний обсяг магістерської роботи – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Аналіз феномену усне мовлення дітей старшого дошкільного віку в науковій літературі.

Формування та розвиток мовлення дитини дошкільного віку є однією з найважливіших складових формування її особистості. Провідне місце серед ознак особистісного розвитку дитини займає мовлення, завдяки якому виникають життєво необхідні відносини її з довкіллям та соціальним світом, що є основою засвоєння культурного досвіду, необхідною умовою гармонізації розумових якостей, самостійності, ініціативності, творчості. У життєдіяльності дитини, мовлення виступає інструментом спілкування, пізнання, регуляції її поведінки, засобом розвитку й виховання. Тому без знання закономірностей і особливостей оволодіння дитиною мовленням і мовою неможливі її ефективне навчання та повноцінний розвиток.

Вивчення мовлення дітей дошкільного віку завжди було предметом дослідження багатьох поколінь учених. Серед дослідників мовлення дітей дошкільного віку варто назвати таких відомих психологів, як-от: Л. Божович, О. Запорожця, Л.Калмикову, О.Леонтєва, О.Лурія, А. Маркову, та ін.; лінгводидактів – А. Богуш, М. Вашуленка, Л. Федоренко, Г. Фомічову та ін.

Завдання розвитку усного зв'язного мовлення посідає провідне місце в освітньому процесі дошкільного закладу. Опанування зв'язним мовленням є водночас і метою, і засобом формування мовленням. Усне мовлення має надзвичайне значення для розвитку інтелекту та самосвідомості дитини, воно позитивно впливає на формування її важливих особистісних якостей та цінностей.

А.Богуш акцентує, що це допомагає дитині навчитись чітко та ясно мислити, встановлювати контакт з тими, хто її оточує, ініціювати власні ідеї,

брати участь у різних видах дитячої творчості. В опануванні мовленням дитина іде від частини до цілого: від окремих слів до поєднання двох-трьох слів, далі до простої фрази та складних речень. Кінцевим етапом зв'язного мовлення є здатність до складання кількох речень, об'єднаних загальним змістом[4].

Науковці виділяли такі аспекти мовлення як зв'язне мовлення. Зв'язним називають таке мовлення, яке може бути зрозумілим на основі його власного предметного змісту (С. Рубінштейн). Сучасна лінгвістика та лінгводидактика розглядають поняття зв'язного мовлення у двох напрямках - як процес створення зв'язного висловлювання та як продукт мовлення (текст чи дискурс). Зв'язне мовлення А.Богущ визначає як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою відрізків і відбиває усі істотні сторони свого предметного змісту [5].

У створенні зв'язного мовленнєвого продукту науковці виокремлюють діяльнісний та особистісний компоненти. А.Богущ визначає діяльнісний компонент, що зумовлюється процесами утворення й сприймання повідомлення, регуляції та контролю власної мовленнєвої діяльності. Особистісний — тим, що в мовленні особа виявляє свою індивідуальність — характер, темперамент, рівень загальної культури[4].

Науковці виділяють два типи зв'язного мовлення: діалогічне і монологічне. Діалог – це розмова двох або кількох осіб. Монолог – це розмова однієї особи, спрямована до слухачів. Монологічне мовлення в психологічному і лінгвістичному відношенні – складніша форма усного мовлення. Монолог потребує ретельної попередньої підготовки, значного вольового зусилля, композиційних і логічних умінь. Монологічне мовлення як мовлення однієї особи потребує розгорну тості, повноти, чіткості і взаємозв'язку окремих частин розповіді, уміння мовця зосередити свою думку на головному. У роботі з розвитку монологічного мовлення у дітей важливо створювати такі ситуації, в яких вони відчували, усвідомлювали

користь від своїх розповідей, переказів. Навчання дітей зв'язного мовлення має велике значення для їхнього всебічного розвитку і виховання. К.Д.Ушинський виділяє вміння вільно володіти своєю усною мовою як одне з важливих завдань розвитку мовлення дітей. Діяльність дитини цього віку здійснюється переважно з допомогою дорослих.

Проаналізуємо твердження науковців щодо видів зв'язного мовлення. Діалог - форма мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками висловлюваннями (С. Єрмоленко). Діалогом називають також слухання та промовляння здебільшого невеликих, неповних, еліптичних речень простої будови, якими обмінюються співрозмовники. Він відбувається у певній ситуації та супроводжується активною й виразною інтонацією, мімікою, жестами. Як і будь-якому тексту, діалогу властива зв'язність, проте, як підкреслював О. Леонт'єв, у діалозі вона встановлюється кількома співрозмовниками[8].

Монолог - мовлення однієї людини, орієнтоване на сприймання його іншими людьми, яке не передбачає миттєвого, безпосереднього відгуку слухачів. До лінгвістичних характеристик монологу належать: застосування переважно літературної лексики; розгорнутість висловлювання; наявність ускладнених синтаксичних конструкцій; прагнення до чіткого граматичного оформлення зв'язності на основі розгортання системи елементів зв'язку; певна завершеність[8].

В усному зв'язному мовленні наочно виявляється усвідомлення дитиною мовленнєвої дії. Як зауважує А.Богущ, мовленнєве висловлювання потребує внутрішнього програмування та зовнішньомовленнєвої діяльності, під час якої мовець спирається на певну внутрішню схему, синтаксичну модель, що дає йому змогу будувати висловлювання потрібної якості. Це пояснює важливість виокремлення завдання, спрямованого на формування таких якостей самостійного зв'язного висловлювання, як цільність, змістовність, логічна послідовність, образність, креативність[6].

Аналізуючи мовлення дошкільників, дослідники вважають, що мовлення може бути ситуативним (пов'язане із конкретною ситуацією, але не відтворює у словесних формах зв'язного смислового цілого) та контекстовим (зміст якого зрозумілий із самого контексту висловлювання). Якщо в ситуативному мовленні мовець активно застосовує міміку, жести, вказівні займенники, вигуки, то контекстове вимагає побудови висловлювання без безпосереднього сприймання конкретної ситуації, з опертям лише на мовні засоби.

У дітей старшого дошкільного віку зв'язне мовлення досягає досить високого рівня. Під час спілкування вони можуть давати точну, коротку або розгорнуту (залежно від ситуації) відповідь, зрозумілу для навколишніх людей. Старші дошкільники здатні брати активну участь у бесіді, висловлювати доречні репліки, вчасно реагувати на чужі висловлювання, формулювати запитання. Характер діалогу дітей певною мірою залежить від змісту їхньої спільної діяльності (Г. Леушина, М. Лісіна).

Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Кононко, С. Ласунова, Т. Постоян, О. Смирнова, О. Ушакова та ін.) доводять, що на шостому році життя дитина може бути переконливою, послідовно й чітко складати описову та сюжетну розповідь на запропоновану тему, висловлювати міркування, наводити аргументи. У старших дошкільників активно розвивається мовленнєво-творча діяльність, яка за умови правильно організованого навчання сприяє розвитку початкових літературно-художніх здібностей дітей, стимулює та збагачує інші види дитячої творчості (Н. Гавриш, Н. Орланова). Особливості розвитку усного зв'язного мовлення на різних вікових етапах визначають характер педагогічних дій, спрямованих на формування дитячого мовлення.

Державний стандарт дошкільної освіти – Базовий компонент містить освітній напрям в інваріантній складовій “Мовлення дитини” та освітній напрям варіативної складової «Мовлення дитини. Основи грамоти». Основним із завдань освітнього напрямку є формування мовленнєвої

компетентності, яка спрямовує на формування у дітей здатності продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів. Мовленнєва компетентність- фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний складники та засвідчує їх взаємозалежність і взаємозумовленість [1].

Отже, сучасна освіта визначає важливою психологічною проблемою - проблему формування та розвитку мовлення дітей дошкільного віку. За визначенням А.Богуш, із самого початку навчання рідної мови в дошкільному дитинстві має бути систематичним і входити в загальну систему безперервної мовної освіти. Далі, шкільне навчання рідної мови повинно логічно і поступово зумовлюватися дошкільною мовною освітою.

У сучасній логопедії усне мовлення, точніше його сформованість, розглядається як основа мовленнєвої готовності – одна із необхідних умов – дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі (А. Богуш, М.Вашуленко, В.Гербова, М.Шеремет та ін.)

Дослідники під сформованістю усного мовлення розуміють готовність до використання одиниць мови й усвідомлення її знакової системи, що забезпечує спеціальні вміння з читання та письма.

Отже, педагогічний (логопедичний) підхід традиційно пояснює усне мовлення як процес фонетико-фонематичних та лексико-граматичних операцій мовленнєвої діяльності; досліджує особливості фонетичних та фонематичних операцій, стан лексичної сфери, здатність до словотворення та словозміни; здатність розуміти мовлення, яке звучить.

1.2. Види мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку

Одним із показників життєвої компетентності дитини дошкільного віку є її мовленнєва активність у різних сферах життєдіяльності, пов'язана з умінням встановлювати та активно включатись у мовленнєву взаємодію з

оточуючими людьми, використовувати комунікацію для задоволення власних потреб, грамотно будувати і висловлювати свої думки.

На сучасному етапі простежується тенденція до збільшення кількості дітей дошкільного віку, що мають ті чи інші порушення мовленнєвого розвитку. Недоліки мовленнєвого розвитку дитини гальмують пізнання навколишнього світу, оволодіння знаннями, обмежують її спілкування з однолітками і дорослими, висловлення власних думок, негативно впливають на формування її емоційно-інтелектуальної сфери і особистості в цілому.

Сьогодні зазначена проблема беззаперечно вимагає подальшого поглибленого вивчення, оскільки недоліки мовлення суттєво деформують мовну особистість дитини, ускладнюють її взаємовідносини з оточуючими, негативно впливають на її характер, породжують невпевненість дошкільника у власних силах.

Порушення мовлення є досить поширеними у дітей різних нозологічних груп. Результати аналізу психолого-педагогічних та медичних досліджень дозволяють констатувати різні підходи до тлумачення терміну «порушення мовлення». Як стверджує І.Мартиненко, в логопедії традиційно порушення мовлення визначають як відхилення, що характеризуються недорозвитком усієї мовленнєвої системи – лексичної, граматичної, фонетико-фонематичної її сторін. Стосовно дітей із первинними мовленнєвими порушеннями описаний стан позначають «загальний недорозвиток мовлення», «системними» прийнято позначати мовленнєвий недорозвиток дітей із іншими видами психічного дизонтогенезу, зокрема інтелектуальною недостатністю [11].

За клініко-педагогічною класифікацією виділяють дві групи мовленнєвих порушень: 1) структурно-семантичного оформлення висловлювання (афазія й алалія) та 2) фонаційного (дисфонія, тахілалія, брадилалія, заїкання, дислалія, ринолалія, дизартрія). Системністю мовленнєвої симптоматики характеризуються алалія й афазія, перше з яких означає «відсутність або недорозвиток мовлення, спричинений органічним

ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку внутрішньоутробно чи в ранньому віці» [12, с. 119], а друге – афазія – повна або часткова втрата мовлення внаслідок органічного ураження кори головного мозку.

За психолого-педагогічною класифікацією мовленнєвих порушень означені си розлади віднесено до групи порушень засобів спілкування – загального недорозвитку мовлення (далі – ЗНМ).

Висновки фахівців ІРЦ містять, передусім, заключення відповідно психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень, тому ті відхилення, що характеризуються системним порушенням мовлення первинного генезу, позначають терміном «загальний недорозвиток мовлення», а клінічні діагнози, отримані в результаті медичної діагностики, доповнюють зазначений висновок.

І.Мартиненко описує результати аналізу й узагальнення медичних поглядів на проблему системних порушень мовлення засвідчують такі термінологічні підходи до порушення мовлення. Так, за загальноприйнятою в медичній практиці Міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду (далі – МКХ-10), мовленнєві розлади віднесено до класу V (F) «Психічні розлади і розлади поведінки» в рубриках F80-F89 «Розлади психологічного розвитку». У зазначених розділах виділяють різні відхилення, яким властивий системний мовленнєвий недорозвиток в умовах відсутності інтелектуальних порушень. Так, рубрика F80 «Специфічні розлади розвитку мовлення й мови» містить специфічні розлади розвитку експресивного мовлення (F80.1), які отримали назву дисфазії та афазії; розлади рецептивного мовлення (F80.2), інші розлади розвитку мовлення й мови (F80.8 – лепетне мовлення, сюсюкання, затримку мовленнєвого розвитку), неуточнені розлади розвитку мовлення й мови (F80.9)[11].

Отже, за традиційними в логопедії класифікаціями мовленнєвих порушень порушення мовлення позначаються так: за психолого-педагогічною – терміном «загальний недорозвиток мовлення», за клініко-педагогічною – афазія й алалія, що передбачає первинне їхнє походження й

збереженість сенсорних систем та інтелекту; за медичною класифікацією – МКХ-10 їх відносять до категорії специфічних розладів розвитку мовлення й мови та відзначають як їхню самостійність, так і варіанти поєднання з епілепсією, затримками інтелектуального розвитку. У психології зазначені порушення розглядаються з позицій системного підходу.

Розглянемо більш детально одне із найпоширеніших порушень психофізичного розвитку серед дітей дошкільного віку-загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ).

Р. Левіною вперше було аргументовано розгляд взаємопов'язаних порушень у формуванні фонетичного, лексичного і граматичного компонентів мовлення у дітей з первинним недорозвитком мовлення. Окремо було виділено поняття загального недорозвитку мовлення і розроблено вчення про закономірності його прояву.

Р. Левіна зазначала, що «загальний недорозвиток мовлення у дітей з нормальним слухом та первинно збереженим інтелектом означає таку форму мовленнєвої аномалії, при якій спостерігаються порушення формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що належать як до звукової, так і смислової складових мовлення» [26,с. 67].

Надалі, Р. Левіною була запропонована педагогічна класифікація порушень мовлення, у якій систематизувались порушення формування мовних засобів і виділялися: а) несформованість звукового аспекту мовлення (фонетико-фонематичне недорозвинення); б) несформованість усіх мовних засобів (загальне недорозвинення мовлення)[26].

Дещо пізніше була презентована психолого-педагогічна класифікація порушень мовленнєвого розвитку, у якій виділялися порушення засобів спілкування та порушення у застосуванні засобів спілкування. До першої групи було віднесено фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення та загальний недорозвиток мовлення, до другої – заїкання.

Науковець Б. Гріншпун році запропонував свій варіант класифікації порушень мовлення, в якій усі розлади поділялися на:

а) порушення фонаційного оформлення висловлювання (дистонія, брадилалія, тахілалія, заїкання, дислалія, ринологія, дизартрія);

б) порушення структурно-семантичного оформлення висловлювання (афазії, алалії);

в) порушення писемного мовлення (дислексія, дисграфія) [12, с. 83].

Проаналізуємо визначення загального недорозвитку мовлення - фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення.

Щодо визначення загального недорозвитку мовлення, Ю. Рібцун запропонувала сучасне трактування терміну загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) з позицій психолінгвістики: «загальний недорозвиток мовлення – це складне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та/чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і/чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному)» [21, с. 3].

До загального недорозвитку мовлення призводять різні несприятливі впливи як у пренатальному розвитку (інфекції під час вагітності, токсикози, несумісність крові за резус-фактором, або груповою належністю крові, захворювання ЦНС, вживання матір'ю алкоголю, нікотину, наркотичних засобів), так і в натальному (родова травма, асфіксія, мозкові крововиливи, гематоми), також сюди належать травми голови дитини у ранньому віці. На ці та інші причини вказують у своїх дослідженнях Л. Рожкова, О. Романенко [26].

У дітей із загальним недорозвитком мовлення спостерігається недорозвиток першої сигнальної системи – мовлення – призводить до порушення другої сигнальної системи – психічних процесів: мислення, пам'яті, уваги, сприймання та уявлень. Аналіз літературних джерел і

практики виховання та навчання дошкільників зі складними мовленнєвими розладами (Г. Богомазов, Г. Волкова, В. Глухов, О. Мастюкова, Ю. Рібцун, Є. Соботович та ін.) свідчить про порушення у дітей із загальним недорозвитком мовлення зорового і фонематичного сприймання, слухової та зорової уваги, вербальної пам'яті, словесно-логічного й абстрактного мислення, емоційно-вольової сфери, що в цілому негативно впливає на їхній загальний та мовленнєвий розвиток [25, с. 34].

Діти відстають у розвитку словесно-логічного мислення. Без спеціального навчання дошкільники із загальним недорозвитком мовлення з труднощами опановують навичками аналізу і синтезу, порівнянням і узагальненням.

Як вказує дослідник А. Голуб, у більшості дітей цієї категорії переважає наочно-дійове мислення, яке потребує постійних дій із предметами. Зокрема, спостерігається досить низький рівень розвитку основних властивостей уваги: недостатня стійкість, дифузність, обмеженість можливостей розподілу уваги. Сміслова, логічна пам'ять у дітей відносно збережена, але відзначається зниження вербальної пам'яті, продуктивності запам'ятовування. Їм важко запам'ятовувати складні, багатоступеневі інструкції. Вони не можуть відтворити завдання у певній послідовності, забувають, «гублять» елементи завдань. У деяких випадках це призводить до обмеження можливостей розвитку пізнавальної діяльності [11].

Таким чином, у дітей із загальним недорозвитком мовлення спостерігається складне поєднання порушень мовлення та пізнавальної діяльності.

За психолого-педагогічною класифікацією мовленнєвих вад до порушень засобів спілкування, крім загального недорозвитку мовлення, відносять також фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей із різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем.

Проаналізуємо це порушення. Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення має кілька ступенів вираження, а саме: а) легкий, при якому спостерігається недостатнє розрізнення фонем, труднощі у звуковому та складовому аналізі, особливо у виділенні окремих звуків, які порушені у вимові; б) середній, який характеризується недостатньою диференціацією значної кількості звуків із кількох фонетичних груп, навіть при їх правильній вимові; в)тяжкий, коли навички звукового та складового аналізу формуються зі значними труднощами і важко диференціюються відношення між звуковими елементами (Г.Каше, В.Коноваленко, С. Коноваленко, Т.Філічева, Г.Чіркїна та ін.).

Діти з ФФНМ – це діти з нормальним фізичним слухом і інтелектом, у яких порушені вимовна сторона мовлення і особливо – фонематичний слух. Фонематичний слух і фонематичне сприймання – це тонкий систематичний слух, що дає змогу розрізнити і впізнавати фонемі рідної мови.

Фонематичний слух є частиною фізіологічного слуху, спрямований на співвіднесення і зіставлення звуків, які дитина чує, з їх еталонами, що зберігаються в пам'яті людини.

Фонематичне сприймання – це здатність розрізнити фонемі і визначати звуковий склад слова.

Фонетико-фонематичний недорозвиток мови означає нездатність для дитини визначення на слух правильних звуків. У дитини з ФФНМ така проблема проявляється в тому, що звуки вимовляються неправильно, виникає дефект оглушення або одзвінчення, замінюються – тверді на м'які, пропускаються або переставляються в словах. При цьому дитина не помічає допущених помилок, так як просто «не чує» різниці. Кількість порушених звуків у дитини з ФФН може бути досить значною – до 16-20[12].

Поряд з порушеною звуковимовою у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ)спостерігаються помилки в складовій структурі слова. Отже, порушення мовлення у дітей старшого дошкільного віку, як загальний недорозвиток мовлення, так і фонетико-фонематичний

впливають на розвиток мовлення дитини. Засобом корекції та розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників науковці та практики визначають дидактичну гру.

1.3. Дидактична гра як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку

Т.Поніманська наголошує, що гра є одним з найцікавіших видів людської діяльності, провідною діяльністю дошкільника, засобом його всебічного розвитку, важливим методом виховання. Її назвали «супутником дитинства», хоч у житті граються не тільки діти, а й дорослі. Дитяча гра — це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від їх пізнання. Мати дитинство — це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності, яка є важливою складовою дитячої субкультури. Водночас гра є могутнім виховним засобом, у ній, за словами К. Ушинського, реалізується потреба людської природи [18].

Гра є провідним видом діяльності дошкільника, засобом його всебічного та гармонійного розвитку, важливим методом виховання та навчання. У грі дитина вчиться орієнтуватися у предметній та соціальній дійсності, відображаючи своє враження від їх пізнання. Високу оцінку грі дав В. Сухомлинський. Він писав: “Гра – це величезне світле вікно, крізь яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що засвічує вогник допитливості” [18].

Гра – це форма діяльності в умовних ситуаціях, в яких відтворюються типові дії і форми взаємодії людей [18]. В іграх дітей відображаються не тільки взаємовідносин дорослих, але також і суспільні відносини, а тому педагоги бачать велику виховну цінність гри в тому, що в ході її формуються соціальні відносини дітей, набуваються вміння виступати в різних позиціях – командувача, підлеглого і т. інш. [18]. Таким чином, в грі дитина отримує

досвід довільної поведінки – вчиться керувати собою, дотримуючись правил гри, стримуючи свої безпосередні бажання заради підтримки спільної гри з однолітками, вже без контролю з боку дорослих.

Г. Лемко, аналізуючи виховну цінність гри, стверджує: “У дитячі роки гра є основним видом діяльності людини. За її допомогою діти пізнають світ. Без гри дітям жити нудно, нецікаво” [14].

Гра, як підкреслює вчений, дарує щохвилинну радість, задовольняє актуальні невідкладні потреби, а ще – спрямована в майбутнє, бо під час гри у дітей формуються чи закріплюються властивості, вміння, здібності, необхідні їм для виконання соціальних, професійних, творчих функцій у майбутньому. І скрізь, де є гра, панує здоров’я, радість дитячого життя.

В. Коваленко називає ігри “сучасним і визнаним методом навчання і виховання, що володіє освітньою, розвивальною і виховною функціями, які діють в органічній єдності”. Вчений наголошує на тому, що “сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання на уроках, справедливо вбачає в них можливість ефективної організації взаємодії педагога й учнів, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами змагання, безпосередності, непідробного інтересу” [14].

Гра не може виникати з обов’язку, чи з примусу. Вона виходить із безпосередніх спонукань, потреб та інтересів дитини. Своєрідність гри полягає у тому, що виконувані у ній дії самі по собі цікаві для дитини. Їй цікавий не сам результат гри, а процес ігрової діяльності. Діти захоплено грають у будь-які ігри, тому використання ігрової форми завдань часто призводить до того, що діти навіть не помічають впливу дорослих на їх навчання і виховання. Гра, як зазначає дослідник, повинна розглядатися як “могутній незамінний важіль розумового розвитку дитини” [18].

Саме у грі розвиваються не тільки психічні процеси: мислення, мовлення, пам’ять, увага, – а й такі важливі якості особистості, як наполегливість, уважність, вміння дотримуватися певних правил.

Виховання дітей засобами гри позитивно оцінювали С. Русова, В. Сухомлинський, О. Усова, К. Ушинський та інші вчені-педагоги.

Чимало цікавих спостережень і науково обґрунтованих висновків про вплив гри на розвиток дошкільників та особливості їх застосування в освітньому процесі ЗДО та в сім'ї знаходимо в сучасних дослідженнях О. Богініч, А. Богуш, Н. Лисенко, В. Овчинникової, Є. Приступи та ін.

Оскільки гра має значення не тільки для інтелектуального і фізичного розвитку дитини, але і в цілому для розвитку всіх особистісних якостей, то можна сказати з упевненістю, що гра повністю відображають весь освітній процес.

Нажаль, на сьогоднішній день кількість дітей з порушеннями мовленевого розвитку неухильно зростає. Серед них значну частину становлять діти 5 – 6 років, які не опанували нормативні терміни звукової сторони мовлення.

Для підвищення інтересу дітей до логопедичних занять, мобілізації усіх процесів дитини вчителі-логопеди часто використовують у своїй практиці ігри. Використання ігрових методів, активізує мовлення та пізнавальні процеси дітей, інтерес.

Гра, як форма діяльності для дитини, сприяє гармонічному розвитку психічних процесів, інтелекту, особистих рис, що дуже важливо для дітей з недосконалим розвитком мовлення. Ряд досліджень підтверджує, що формування названих якостей за допомогою гри у дитини реалізується значно швидше та простіше, ніж при використанні тільки дидактичних прийомів виховання. Для вчителя-логопеда дидактична гра є одним із найважливіших засобів роботи над мовленням дитини з метою корекції її різноманітних мовленнєвих порушень [21]. Так, використання ігрових прийомів і вправ, надає можливості зробити процес корекції звуковимови цікавим для дитини, задіяти всі її аналізатори. У цю роботу включаються психічні процеси: мислення, пам'ять, сприйняття.

Залучення дидактичних ігор у заняття вчителя-логопеда робить корекційну максимально різноманітною, підтримує інтерес до корекційно-логопедичного заняття.

До дидактичних ігор, що використовується в корекційній роботі вчителя-логопеда, висуваються певні вимоги. Так, дидактичну гру потрібно підбирати індивідуально, відповідно до розумових здібностей та мовленнєвих можливостей дитини або групи дітей; визначати оптимальний час її проведення; готувати необхідний дидактичний матеріал; вивчати й осмислювати гру; продумувати методи і прийоми керівництва нею. При озвучуванні правил гри, налаштовувати дитину на дотримання цих правил. Під час проведення дидактичної гри необхідно контролювати мовлення дитини, виправляти помилки, вчити контролювати себе, залучати до мовленнєвої активності усіх дітей, якщо це групове заняття [18].

Через те, що дидактичні ігри короткочасні (5-10 хв.), важливо контролювати, щоб весь цей час у дитини не знижувалася розумова активність, не падав інтерес до поставленого завдання. Особливо важливо стежити за цим у групових іграх. Не можна допускати, щоб розв'язуванням завдання була зайнята одна дитина, а інші бездіяли. Звичайно, при такому проведенні гри діти швидко втомлюються від пасивного чекання.

У грі також потрібно враховувати індивідуальні особливості кожної дитини при виборі завдання, постановці запитання, використовувати індивідуальний та диференційований підходи. Особливу увагу потребують діти, які не адаптувались до закладу освіти. Таким дітям потрібно допомагати перебороти сором'язливість, створити ситуацію успіху, впевненості в собі, підтримки.

Своєрідність дидактичної гри полягає в раціональному поєднанні дидактичних та ігрових завдань. Навчання у формі дидактичної гри засноване на прагненні дитини входити в уявну ситуацію, діяти за її законами, тобто воно відповідає віковим особливостям дошкільника. Неодмінною умовою розв'язання дидактичного завдання є дотримання

правил. Дидактична гра відбувається за умови, що правила є і внутрішнім результатом діяльності дитини, а не лише зовнішньою вимогою дорослого. На відміну від сюжетно-рольової гри, у якій правила можуть не бути усвідомленими, у дидактичній – вони завжди усвідомлені.

Засобом розв'язання дидактичного завдання є дидактичний матеріал; результатом дидактичної гри – розв'язання ігрового і дидактичного завдання. Розв'язання обох завдань є показником ефективності гри.

Використовують дидактичні ігри у навчанні та вихованні дітей усіх вікових груп за необхідності актуалізувати їхній досвід, повторити, уточнити, закріпити набуті знання і уявлення. Як ігровий метод навчання дидактична гра постає у двох видах:

- 1) власне дидактична гра;
- 2) гра-заняття (гра-вправа)[18].

У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава) сторони. Відповідно до цього вихователь одночасно навчає дітей і бере участь у їхній грі, а діти граючись навчаються. Здатність дидактичної гри навчати і розвивати дитину через ігровий задум, дії і правила О. Усова визначає як автодидактизм.

Дидактична гра як самостійна ігрова діяльність можлива лише за доступності дидактичних завдань для сприйняття дітьми, наявності у них інтересу до гри, засвоєння ними правил та ігрових дій, які, у свою чергу, залежать від рівня ігрового досвіду. Такими є передумови використання дошкільниками набутих знань про предмети і явища навколишнього світу.

Отже, як і всі інші види ігор, дидактичні ігри стимулюють загальний особистісний розвиток дошкільників. Поєднання в них готового навчального змісту з ігровим задумом і діями вимагає від педагога майстерного педагогічного керівництва ними.

Важливо відмітити, що з розвитку мовлення можливо запланувати такі ігри, де мовна активність дітей займає основне місце. У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава)

сторони. Відповідно до цього одночасно в процесі навчання дошкільники і граються, а граючись навчаються.

Дидактичні ігри вчитель-логопед добирає відповідно до діючих програм закладу дошкільної освіти, вікової групи, враховуючи пізнавальний зміст, ступень складності ігрових завдань і дій та рівень мовленнєвого розвитку дитини.

Серед видів логопедичних ігор можна виділити такі: навчальна (допомагає опанувати знання); діагностична (виявляє відхилення і зміни в розвитку, допомагає дітям у самопізнанні); терапевтична (дозволяє долати труднощі і вносить позитивні зміни в особистісні показники розвитку дитини); комунікативна (допомагає освоїти діалектику спілкування) [20].

Дидактична гра має сталу структуру, що відрізняє її від інших видів ігрової діяльності. Основними елементами, які одночасно надають їй форми навчання і гри, є дидактичні та ігрові завдання, правила, ігрові дії, результат.

Дидактичні логопедичні ігри використовуються для розвитку фізіологічного та мовленнєвого дихання; корекції фонематичних процесів, розвитку загальної та дрібної моторики пальців рук; для розвитку рухливості артикуляційних органів; закріплення правильної вимови та диференціації фонем, введення їх у зв'язне мовлення; накопичення словникового запасу та формування граматичних категорій; розвитку зв'язного мовлення; пропедевтики виникнення проблем у формуванні навичок читання і письма та розвитку психічних процесів [24].

Для вчителя-логопеда дидактична гра являється одним із важливих засобів роботи над мовленням дитини з метою його корекції. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення часто відмічається бідність словника, переважає, в основному, предметно-побутова лексика. Діти погано класифікують предмети по групах. В їх словниковому запасі мало дієслів, які означають стан та переживання людей, іменників, які характеризують людину, а особливо мала чисельна група прислівників та прикметників, які служать для характеристики дій, вчинків. Все це обмежує мовленнєве

спілкування дітей. Слабка пам'ять, швидка стомлюваність, невміння зосередитись – такі особливості характерні для дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Тому перед вчителем – логопедом, крім основного завдання корекції звуковимови, стоїть завдання знайомити дітей з новими словами, поняттями; розвивати та уточнювати уявлення, пов'язані з цими словами, формувати вживання їх в зв'язному мовленні. У дітей з вказаним порушенням мовлення переважає наочно-дійове сприйняття, так як показ предмета або картинки, які його означають, діють на дитину сильніше, чим слово. Дидактичні ігри (лото «Меблі», «Одяг», «Іграшки», «Овочі», «Фрукти», «Транспорт», «Інструменти» та ін.) використовуються педагогами і при формуванні вміння класифікувати предмети.

Отже, для дітей з мовленнєвими порушеннями ігрова діяльність має особливе значення, як необхідна умова корекції мовленнєвих порушень та профілактиці виникнення нових проявів. Логопедична дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, удосконалення пізнавального інтересу та комунікативних навичок. Логопедичні дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню мовленнєву діяльність, вносять у неї елемент цікавості, корегують мовлення дитини.

Висновки до першого розділу

Аналіз теоретичних засад проблеми розвитку усного мовлення дітей з мовленнєвими порушеннями старшого дошкільного віку дав можливість окреслити актуальність та виділити основні поняття досліджуваної проблеми. Саме старший дошкільний вік є ключовим показником формування мовленнєвої діяльності дитини. Проаналізовано поняття усне мовлення. Як правило, усне мовлення ототожнюється із терміном «говоріння».

На важливість визначеної проблеми та мовленнєвої діяльності вказує той факт, що поняттям усне мовлення займаються психологи, лінгвісти, психолінгвісти, нейропсихологи та педагоги.

Приваблює педагогічний (логопедичний) підхід визначення усного мовлення, який традиційно пояснює усне мовлення як процес фонетико-фонематичних та лексико-граматичних операцій мовленнєвої діяльності; досліджує особливості фонетичних та фонематичних операцій, стан лексичної сфери, здатність до словотворення та словозміни; здатність розуміти мовлення, яке звучить.

Заслуговує також уваги протрактовані види мовленнєвих порушень дітей дошкільного віку.

Проблема мовленнєвих порушень дітей дошкільного віку вимагає подальшого поглибленого вивчення, оскільки недоліки мовлення суттєво деформують мовну особистість дитини, ускладнюють її взаємовідносини з оточуючими, негативно впливають на її характер, породжують невпевненість дошкільника у власних силах.

Були не тільки описані мовленнєві порушення, а й проаналізовані дослідження в обраній сфері.

Наприклад, Р. Левіною була запропонована педагогічна класифікація порушень мовлення, у якій систематизувались порушення формування мовних засобів і виділялися: а) несформованість звукового аспекту мовлення (фонетико-фонематичне недорозвинення); б) несформованість усіх мовних засобів (загальне недорозвинення мовлення).

Також слід звернути увагу, що засобом подолання таких порушень є дидактична гра. Виділена група дидактичних ігор та описана їх структура.

Гра є універсальною формою діяльності, всередині якої відбуваються основні прогресивні зміни в психіці та особистості дитини-дошкільника, гра визначає його відношення з оточуючими людьми, готує до переходу на наступний віковий етап, до нових видів діяльності [6, с. 87].

Отже, для дітей-дошкільників, що мають порушення мовлення, гра виступає необхідною умовою всебічного розвитку особистості та інтелекту.

Мовленнєва ігрова діяльність має особливе значення, як необхідна умова виправлення вже наявних симптомів мовленнєвого недорозвитку та профілактиці виникнення нових проявів. Логопедична дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, удосконалення пізнавального інтересу та комунікативних навичок. Логопедичні дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню мовленнєву діяльність, вносять у неї елемент цікавості, корегують мовлення дитини.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Опис стану досліджуваної проблеми .

Розвиток усного мовлення дітей дошкільного віку досліджувалась багатьма науковцями (А. Богуш, Н. Вашуленко, Н. Виноградова, Н. Гавриш, Т. Донченко, М. Жинкін, І. Зимня, К. Крутій, Т. Піроженко, О. Ушакова, Л. Федорович і т.д.)

Старший дошкільний вік є сенситивним для розвитку мовленнєвої діяльності, де відбуваються якісні позитивні зміни. За умов нормального розвитку старші дошкільники навчаються розрізняти всі звуки рідної мови, порівнювати їх за висотою, дзвінкістю і глухістю.

Потреба у пізнанні навколишнього світу за допомогою підказок і пояснень дорослих стимулює розвиток у дітей пояснювального мовлення. За умов норми у дітей інтенсивно збагачуються активний і пасивний словники, зокрема, за рахунок слів - конкретних назв, функціональних ознак і властивостей, узагальнюючих слів, дієслів, що передають стани і переживання людини і т.д. Діти починають опановувати різні типи лексичних явищ (синонімія, антонімія, паронімія, деякі переносні, похідні слова) [4].

Продовжується свідоме оволодіння монологічним мовленням, відбувається становлення таких форм як розповідь, опис, міркування з опорою на наочність. Закінчується засвоєння граматичних форм слів. Проте дітям ще складно самостійно і точно переказати зміст прочитаної казки, оповідання.

Сучасний зміст дошкільної освіти , Базовий компонент дошкільної освіти реалізується через освітні програми й навчально-методичне забезпечення. В організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти України використовуються освітні програми декількох типів, зокрема:

– комплексні програми розвитку, навчання й виховання – охоплюють всі основні напрями розвитку дитини – фізичний, психічний, соціальний, духовний («Впевнений старт»(2018 р.), «Дитина»(2020 р), «Я у Світі» (2020р.)».);

– парціальні програми, наприклад «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (2019 р).

Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» [19] пропонує орієнтири змістового наповнення освітньої роботи з дітьми, націлює педагогів і батьків на особистісний розвиток дітей за основними напрямками. Структура програми, її розділи відображають характеристики психологічного віку старших дошкільників. Особливо виділяємо «Мовленнєвий розвиток», який спрямований на формування мовленнєво-комунікативної компетенції та мовленнєву підготовку старших дошкільників до школи.

Змістовим наповненням освітньої лінії «Мовлення дитини» комплексної програми «Я у світі» є: вправлення в постановці запитань, порівнянні, розповіданні, спонукання до мовленнєвого спілкування, ведення усного щоденника; проведення оглядової екскурсії, дидактична гра, перехід казки в розповідь, складання казки, визначення в художньому творі добра та зла, серіація картинок за настроєм тощо .

Парціальна програма «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (автор А.Богуш) складена відповідно до Базового компонента дошкільної освіти. У програмі змістовно висвітлено художньо-мовленнєву діяльність та різні види компетенцій (художньо-мовленнєва, когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна, поетично-емоційна, оцінно-етична, театральна-ігрова), методи та прийоми роботи з художньою літературою. Розкрито сутність понять: лексична, фонетична, граматична, діалогова та комунікативна компетенції старшого дошкільника. У додатках до програми подано орієнтовний словник-мінімум до Базового компонента дошкільної освіти за освітніми лініями [18].

Після теоретичного аналізу наукових досліджень, комплексних та парціальних програма для освітніх закладів експериментальне дослідження було спрямовано на визначення ефективності використання дидактичних ігор з розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку, які мають порушення мовлення та містить три етапи: констатувального, формувального та контрольного.

Метою констатувального експерименту було визначення стану розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку, які мають порушення мовлення.

Для досягнення поставленої мети були окреслені такі завдання:

- 1) визначити експериментальну базу констатувального дослідження;
- 2) визначити критерії розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ;
- 3) підібрати й адаптувати (за необхідності) діагностичні методики, які б дозволили об'єктивно встановити рівні розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ ;
- 5) провести емпіричне дослідження .

В експериментальному дослідженні брали участь старші дошкільники Комунального закладу освіти "Вакулівська спеціальна школа "ДОР" Дошкільне відділення "Сонечко" 9 дітей (5 дітей із ФФНМ - експериментальна група ЕГ, 4 дитини з нормальним мовленнєвим розвитком- контрольна група (НМР)). Серед методів емпіричного дослідження були обрані: цілеспрямоване спостереження за усним мовленням старших дошкільників, бесіда; використання дидактичних ігор в організації словникової роботи з дітьми з порушенням мовлення; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); статистичні: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних щодо рівнів сформованості усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями.

В дослідження розвитку усного мовлення дітей з мовленнєвими порушеннями були включені такі складові:

1) Дослідження фонематичної системи мовлення:

- а) фонематичне сприймання;
- б) фонематичний слух;
- в) фонематичний аналіз;
- г) фонематичні уявлення.

2) Дослідження фонетичної системи мовлення:

- а) звуковимови;
- б) складової структури слів.

3) Вивчення стану сформованості лексичної складової мовлення:

- а) наявність у мовленні слів на позначення різних частин мови;
- б) сформованість навичок лексичних узагальнень;
- в) використання лексико-семантичних мовних явищ (синонімія, антонімія, омонімія, спорідненість слів).

3) Обстеження граматичного ладу мовлення:

- а) сформованість розуміння граматичних значень, що виражаються різними граматичними категоріями (число, рід, відмінок, особа);
- б) наявність навичок вживання у комунікативній взаємодії слів у різних граматичних формах;
- в) використання навичок словотворення.

4) Вивчення розуміння слів, доречне вживання їх в мовленні.

5) Вивчення стану сформованості навичок зв'язного мовлення:

- а) складання речень за окремими ситуаційними малюнками, за серією тематичних малюнків;
- б) переказ казки;
- в) складання оповідання[26].

Критеріями та показниками розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного дитини з мовленнєвими порушеннями виступили такі складові з відповідними показниками:

- *фонематична складова* (розвиток фонематичного слуху, виразність мовлення; вербальні та невербальні засоби спілкування);

- *фонетична складова* (правильна вимова звуків, відповідно до орфоепічних норм української мови);
- *граматична складова* (морфологічна правильність мовлення, синтаксична будова мовлення, наявність оцінно-контрольних дій);
- *лексична складова*(словникове багатство, розуміння семантики слів);
- *зв'язне мовлення* (складання речень за окремими ситуаційними малюнками, за серією тематичних малюнків, переказ казки, складання оповідання).

2.2. Організація та методика констатувального етапу експерименту

Основними принципами організації констатувального етапу експерименту були обрані системність та комплексність вивчення розвитку усного мовлення старших дошкільників із порушенням мовлення.

За основу визначення стану її сформованості на констатувальному етапі дослідження обрані логопедичні та психологічні тести.

1. Фонематичні процеси

Діагностика фонематичних процесів включала обстеження фонематичного сприймання («Сприймання слів-паронімів», «Сприймання звука серед інших звуків», «Сприймання звука серед слів»), слухового контролю («Почуй помилку»), фонематичного уявлення («Вірш-плутанина», «Розклади малюнки»), фонематичний аналіз («Визнач місце звука у слові») (Додаток А).

2.Фонетичні процеси. Діагностика проводилася у двох напрямках – оцінювалася відображена та самостійна вимова дитини (Додаток А).

Оцінка результатів. Бали за кожне назване слово: 1 бал – дитина правильно вимовила заданий звук у словах; 0 балів – дитина має певні труднощі у вимові заданого звука. Максимальна кількість балів за завдання – 50 балів.

3. Граматичний лад мовлення: тест «Розуміння граматичних структур» (Додаток Б).

Методика виконання. Дитині пропонують фразу, сенс якої вона повинна проілюструвати за допомогою іграшок (всього 17 фраз).

Інструкція: «Послухай уважно речення, які я буду називати. Проілюструй речення за допомогою іграшок».

Оцінка результатів: 1 бал – дитина правильно проілюструвала речення; 0 балів – дитина не змогла проілюструвати речення. Всього за завдання можна отримати 17 балів.

Модифікований тест: «Утворення множини іменників».

Методика виконання. Дитині пропонується 18 слів, від яких вона повинна утворити множину. Логопед спочатку показує один предмет, а потім декілька таких самих і пропонує дитині назвати їх. Якщо дитині важко виконати завдання, логопед називає першу пару слів.

Слова: Машина, часи, пальто, ложка, олівець, іграшка, риба, книга, шуба, шафа, м'яч, квітка, колесо, вікно, будинок, дерево, ручка, нога.

Інструкція для дітей з порушенням мовлення: «Послухай уважно слова, які я тобі буду називати, і спробуй утворити від кожного слова множину».

Оцінка: бали даються за кожне слово. 2 бали – дитина правильно утворила множину іменника; 1 бал – дитина при утворенні множини іменника використала неправильне закінчення або наголос; 0 балів – дитина не змогла утворити множину від іменника. Максимальна кількість балів за дане завдання - 36 балів.

Модифікований тест «Імітація граматичних структур».

Методика виконання. Дитина повинна максимально точно повторити сказане вголос логопедом речення. Всього дитині пропонується повторити 12 речень. Інструкція: «Послухай уважно речення, які я тобі буду говорити, і спробуй повторити за мною».

Оцінка результатів. Оцінка здійснюється за двома параметрами - фонетична точність, що дозволяє з'ясувати здатність до слухових диференціювань та правильності артикуляції, а також граматична точність, що дає уявлення про синтаксичні можливості дитини.

Бали: 2 бали – дитина правильно та чітко повторює за логопедом кожне речення; 1 бал – дитина повторює речення, допускаючи незначні синтаксичні та семантичні помилки; 0 балів – дитина синтаксично неправильно повторює речення за логопедом або взагалі не повторює. Всього за виконання завдання дитина може отримати – 24 бали.

4. Лексична складова оцінювалася за допомогою тесту «Класифікація понять» та тесту «Знаходження слів» (Додаток В).

Модифікований тест «Утворення ступенів порівняння прикметників»

Методика виконання. Тестовий матеріал складається з 12 картинок. Дитині повідомляють вихідний іменник, наприклад, «смуги». Потім показують картинку з зображенням прапора зі смугами і запитують про те, який це прапор. На іншому прапорі смуг більше, на третьому ще більше (відповідь на останню картинку - «найбільш смугастий»). Аналогічним чином демонструють інші картинки. Діагностується, якою мірою у дитини розвинена здатність продуктивно застосовувати правила при підвищенні рівня абстрактності.

Інструкція: «Подивись уважно на малюнки, які я тобі буду показувати. Спробуй за зразком утворити ступені порівняння»

Слова: смуги, світло, темнота, кольори, смак, гра, розум, зло, добро, сонце, холод, тепло.

Оцінка результатів. За кожне слово максимально дитина може отримати 2 бали. 2 бали – дитина утворила безпомилково всі ступені порівняння; 1 бал – дитина виконала завдання, допускаючи помилки; 0 балів – дитина не виконала завдання. Максимальна кількість балів за завдання – 24 балів.

Тест: Модифікація речень.

Методика виконання. Дитині пред'являють 10 наборів слів, з яких потрібно скласти речення. У кожному наборі по 3-4 слова.

Інструкція: «Знайка придумав речення, але розгубив всі слова.

Послухай уважно слова і спробуй допомогти Знайці знову скласти.3 речення».

Бали за кожне складене речення:2 бали – дитина синтаксично правильно склала речення; 1 бал – дитина склала речення, допускаючи незначні синтаксичні та помилки; 0 балів – дитина не змогла скласти речення.

Максимальна кількість балів за завдання – 20 балів.

5) Навички зв'язного мовлення (Додаток Г).

Складання речень за окремими ситуаційними малюнками;

Переказ запропонованої частини казки або оповідання;

Складання розповіді за малюнком та запропонованим початком.

Якісні показники, які враховували при оцінці рівнів усного мовлення старших дошкільників: допомога логопеда (стимулювання, демонстрація кінцевого результату, додаткова наочна допомога, повна навчальна допомога з визначенням можливості «перенесення» на аналогічне завдання); розуміння інструкції; вміння користуватися підказками спеціаліста; точність та швидкість виконання завдань; мовленнєвий супровід під час виконання завдань; стратегія виконання завдання (хаотична, метод проб та помилок, метод підбору за зразком).

Кожний компонент розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ оцінювався окремо і відповідав певному рівню (табл. 2.1).

За підсумками діагностичних завдань були виділені такі рівні розвитку усного мовлення дітей

Високий рівень – самостійне правильне виконання запропонованих завдань у кожному компоненті.

Середній рівень – виконання приблизно 50% завдань із використанням допомоги.

Низький рівень – невиконання завдань або виконання завдань із багаторазовим використанням допомоги, стратегія діяльності – хаотична.

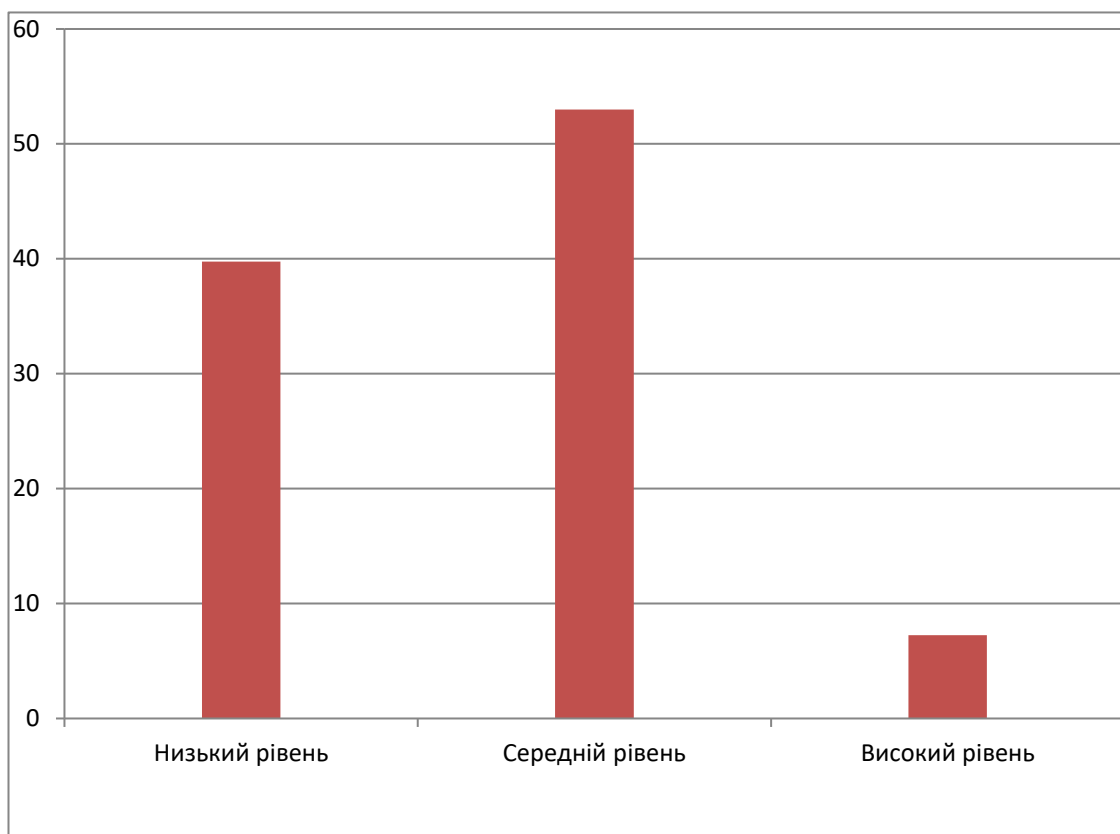
Цей підхід дав змогу, визначити рівні основних критеріїв усного мовлення дітей, які мають порушення мовлення – фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення та нормальний мовленнєвий розвиток .

Розглянемо результати дослідження усного мовлення за визначеними критеріями дітей з НМР (табл. 2.1) та ФФНМ (табл.2.2) (у %) на констатувальному етапі.

Таблиця 2.1

**Узагальнення рівнів усного мовлення старших дошкільників із
НМР на констатувальному етапі**

Критерії	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фонематична складова	9	57,5	33,5
Фонетична складова	9,4	48	42,6
Граматична складова	8	51	41
Лексична складова	8,2	51,8	40
Навички зв'язного мовлення	9	52,1	38,9
Узагальнений показник	8	52,8	39,2

Рис. 2.1. Рівень усного мовлення старших дошкільників із НМР на констатувальному етапі дослідження

Опишемо кожен критерій усного мовлення старших дошкільників із НМР на констатувальному етапі (за табл. 2.1)

За критерієм « фонематичної складової»:

- 33,5% дітей мають низький рівень;
- 57,5 % дітей мають середній рівень;
- 9% дітей мають високий рівень

За критерієм «фонетичної складової»:

- 42,5% дітей мають низький рівень;
- 48% дітей мають середній рівень;
- 9,4% дітей мають високий рівень

За критерієм «граматичної складової»:

- 41% дітей мають низький рівень;
- 51% дітей мають середній рівень;

- 8% дітей мають високий рівень

За критерієм « лексичної складової»:

- 40 % дітей мають низький рівень;
- 51,8 % дітей мають середній рівень;
- 8,2 % дітей мають високий рівень

За критерієм « навички зв'язного мовлення»:

- 38,9 % дітей мають низький рівень;
- 52,1% дітей мають середній рівень;
- 8% дітей мають високий рівень

За узагальненим показником – середнє арифметичних розрахунків - рівні сформованості усного мовлення у дітей з НМР складають:

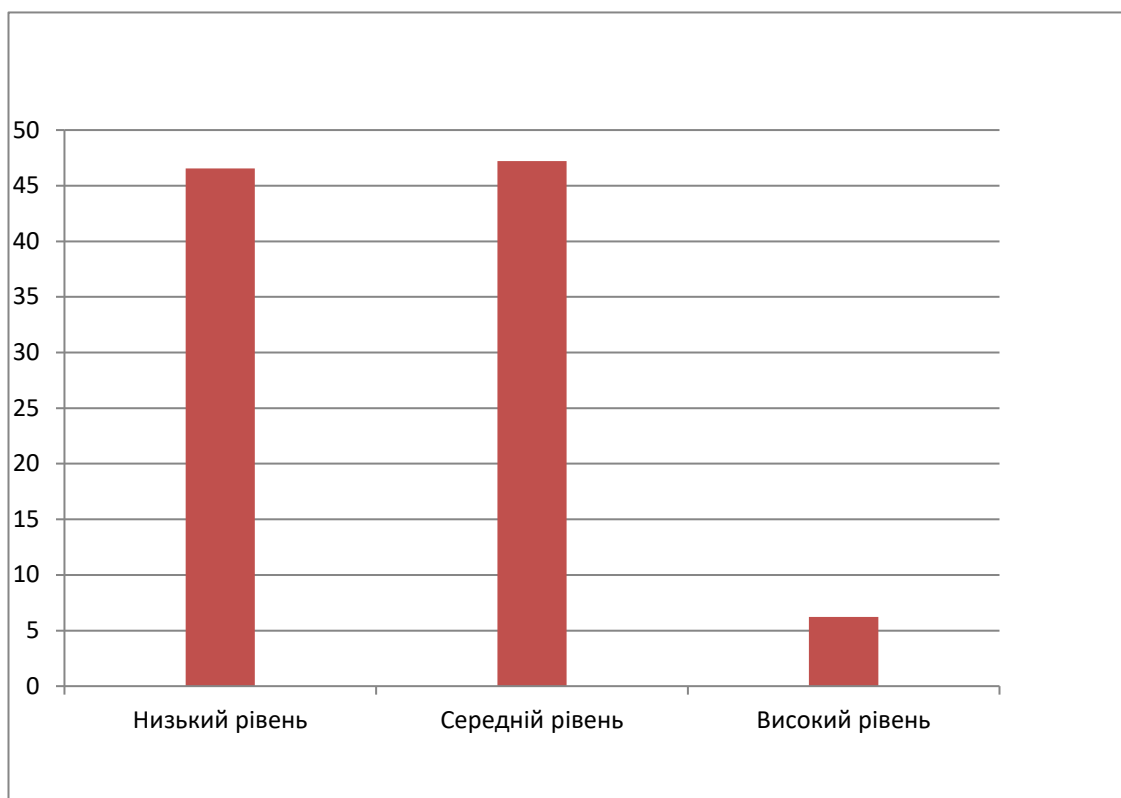
- 39,2% дітей мають низький рівень;
- 52, 8 % дітей мають середній рівень;
- 8 % дітей мають високий рівень

Опишемо результати дослідження рівнів розвитку усного мовлення у дітей з фонетикофонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ).

Таблиця 2.2

Узагальнення рівнів усного мовлення старших дошкільників із ФФНМ на констатувальному етапі

Критерії	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фонематична складова	7	36,5	56,5
Фонетична складова	4,5	50	45,5
Граматична складова	7	42,1	55,9
Лексична складова	2,2	53,8	44
Навички зв'язного мовлення	4	54,1	41,9
Узагальнений показник	6	45,5	48,5

Рис. 2. 2 Рівні розвитку усного мовлення старших дошкільників із ФФМ на констатувальному етапі.

Опишемо кожен критерій усного мовлення старших дошкільників із ФФМ на констатувальному етапі (за табл.2.2)

За критерієм « фонематичної складової»:

- 56,5% дітей мають низький рівень;
- 36,5 % дітей мають середній рівень;
- 7% дітей мають високий рівень

За критерієм « фонетичної складової»:

- 45,5 % дітей мають низький рівень;
- 50 % дітей мають середній рівень;
- 4,5 % дітей мають високий рівень

За критерієм « граматичної складової»:

- 55,9 % дітей мають низький рівень;
- 42,1 % дітей мають середній рівень;
- 7 % дітей мають високий рівень

За критерієм « лексичної складової»:

- 44 % дітей мають низький рівень;
- 53,8 % дітей мають середній рівень;
- 2,2 % дітей мають високий рівень

За критерієм «навички зв'язного мовлення »:

- 41,9% дітей мають низький рівень;
- 54,1 % дітей мають середній рівень;
- 4% дітей мають високий рівень

Отже, за узагальненим показником – середнє арифметичне розвитку усного мовлення старших дошкільників із ФФНМ на констатувальному етапі:

- 48,5 % дітей мають низький рівень;
- 45,5 % дітей мають середній рівень;
- 6 % дітей мають високий рівень (Рис. 2.3).

Отже, на констатувальному етапі визначили рівні розвитку усного мовлення дітей з НМР (низький -31,5%; середній – 52,5 %; високий – 10 %) та із ФФНМ (низький – 48,5 %; середній – 45,5 %; високий – 6 %). Такі показники розвитку усного мовлення потребують системної роботи з корекції та удосконалення. На формуальному етапі дослідження спланована програма дидактичних ігор та ігор-занять з розвитку усного мовлення створених дошкільників як з мовленнєвими порушеннями, так нормальним розвитком мовлення.

Висновки до другого розділу

В другому розділі описана методика констатувального етапу експерименту; окреслені критерії усного мовлення дітей, які мають порушення мовлення так і з нормальним розвитком мовлення – НМР та ФФНМ; обрана та описана діагностувальна методика роботи з дошкільниками.

Проведена діагностика та порівняння рівнів розвитку усного мовлення старших дошкільників з ФФНМ та НМР.

Отже зауважимо, що за результатами контрольного етапу експерименту було виявлено недостатній рівень розвитку усного мовлення старших дошкільників як з мовленнєвими порушеннями(ФФНМ), так і з нормою мовленнєвого розвитку.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА ПРАКТИЧНОМУ ЕТАПІ

3.1 Особливості організації занять з розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями

На формувальному етапі дослідження була поставлена мета – впровадження в освітній процес з дітьми, які мають мовленнєві порушення ігор – занять, дидактичних ігор, мовленнєвих ситуацій; проаналізувати за допомогою діагностичної методики результати освітнього процесу з розвитку усного мовлення старших дошкільників як з ФФНМ, так і НМР; узагальнити отримані результати та зробити висновки, щодо ефективності дидактичних ігор в усному розвитку старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями.

Так, для дошкільників були підібрані підгрупові та фронтальні ігрові заняття : для дітей з ЗНМ, для дітей з ФФНМ та фронтальне інтегроване. Основні завдання ігор-занять удосконалення обраних нами критеріїв із розвитку усного мовлення: фонематичної, фонетичної, граматичної, лексичної складових та навичок зв'язного мовлення.

Наведемо приклади таких занять. Для старших дошкільників із ФФНМ було сплановано ігрові заняття, де за мету було обрано: закріпити вміння виділяти слово із заданим звуком з ряду інших слів і визначати позицію приголосного звуку в слові; розвивати вміння дітей визначати кількість складів у словах і придумувати слова з певною кількістю складів; закріпити вміння використовувати в мовленні прийменники; розвивати вміння узгоджувати числівники 2 і 5 з іменниками.

Тема заняття: «Комахи луки»(Додаток Д).

З метою розвитку навичок добирати слова-ознаки до іменником, познайомити із утворенням складних слів, активізувати і збагачувати словниковий запас дітей, удосконалювати навички складати речення за малюнками з опорою на запитання, об'єднувати речення в невеликий

розповідь, було проведено ігрове заняття за темою: «Складання речень за картинкою з опорою на запитання»(Додаток Є).

Було виявлено, що пізнавальна та мовленнєва активність дітей із ФФНМ вище на музично-логічних заняттях. Тому було проведено підгрупове заняття для дітей із ФФНМ за темою: «Червоний, жовтий, зелений».

(Додаток Ж)

Мета заняття: розвивати пам'ять, увагу, мислення; координацію і рухову активність і емоційну виразність; виразність і темп мовлення, силу голосу; формувати лексико-граматичний лад мовлення, фонематичний слух, правильну вимову.

З метою розвитку усного мовлення дітей із НМР також було проведено заняття зі «Складання речень за картинкою з опорою на запитання» (Додаток З).

Завдання: активізувати і збагачувати словниковий запас дітей. Удосконалювати навички складати речення за малюнками з опорою на запитання, об'єднувати речення в невеликий розповідь.

Для активізації мовленнєвої діяльності старших дошкільників, розвитку усного мовлення за обраними критеріями було проведено фронтальне інтегроване заняття для старших дошкільників із мовленнєвими порушеннями за темою: «Кузя в гостях у «Вгадайки» (Додаток І). Серед корекційно - освітніх завдань було обрано фонетико-фонематичні, граматичні, лексичні, а саме : закріпити звуки [К], [К']; вправляти у виділенні звуків зі складу слова; диференціювати звуки по твердості м'якості; удосконалювати звукобуквенний аналіз двускладового слова з відкритими складами; вправляти в складанні речень за заданою схемою з прийменником «до», позначаючи його символом, у диференціації понять «склад», «слово». Також на занятті використовувався індивідуально-диференційований підхід: дітям із високим рівнем розвитку були дані більш

складні завдання (придумати слово-знак символу). Від дітей із середнім рівнем розвитку добиватися чітких і повних відповідей.

Освітнє,розвивальне значення мовленнєвих дидактичних ігор з розвитку усного мовлення для дітей з мовленнєвими було описано в параграфі 1.3. Наведемо приклади таких ігор (Додаток Є).

Особливе значення для старших дошкільників не тільки з розвитку усного мовлення, а й мовленнєвої та пізнавальної активності мають дидактичні ігри за змістом літературних творів, мовленнєвих ситуацій спілкування та емоційно-мовленнєвих етюдів .

Наведемо приклад таких ігор.

Для збагачення словника – цікаві дидактичні ігри, пов'язані з темою «Професії». Спочатку знайомимо дітей з назвами професій (гра «Хто ким працює?»). Попередньо, проводимо коротку бесіду, уточнюючи, як розуміють діти слово «професія», які професії знають. Потім роздаємо картинки, на яких зображені люди різних професій, та закріплює уяву дітей

Ігри «Хто що робить?», «Хто більше назве дій?». В цих іграх діти вчать співвідносити дії людей з їх професіями. Попередньо пояснюємо, що кожна людина під час роботи виконує деякі дії: «Я назву професію, а ви згадайте та скажіть, що робить людина цієї професії» : (Лікар – лікує, слухає, дає ліки;кухар – варить, жарить, ріже, гріє). Варіанти гри: вчитель-логопед називає дії, а діти відгадують, яку професію він має на увазі. Для дітей старшої групи доцільно проводити ігри, головною метою яких, є навчання розповіданню в іграх: «Що ми задумали?», «Відгадай, хто це?». Діти відгадують предмети за описом, що являється зразком самостійної розповіді. У грі «Опиши картинку» (серії «Хитра лисиця», «Дружок») діти складають невеликі розповіді.

Ще однією із форм розвитку усного мовлення старших дошкільників із мовленнєвими порушеннями ФФНМ було впровадження в освітній процес комунікативно-мовленнєвих ситуацій, ігрових мовленнєвих вправ,

розроблено варіативні діалоги. Наприклад, «Зустріч на вулиці», «Телефонна розмова», «У транспорті».

Результатом роботи на цьому етапі передбачалось: збагачення словника дітей відповідно до таких ситуацій спілкування: звертання, прохання, подяка, згода, дозвіл, відмова, заборона, втішання, співчуття, комплімент, вибачення, поздоровлення, побажання, вручення подарунків, телефонна розмова.

Наведемо приклад таких ігрових мовленнєвих вправ.

Зустріч на вулиці

Мета: закріплення умінь дітей вести діалог у ситуації розпитування.

Матеріал: телепузики.

Хід вправи: Створюється ігрова ситуація. На вулиці зустрічаються телепузики і розпитують один в одного, як дійти до іграшкової крамниці.

Телепузик Називайко: - Скажіть, будь ласка, як пройти до іграшкової крамниці?

Телепузик Пізнайко: - Чи не знаєте ви, як потрапити до крамниці?

Телепузик Розмовляйко: - Будьте добрі, підкажіть, як потрапити до іграшкової крамниці?

Вихователь: - А ти як запитаєш? (звертається до кожної дитини).

Телефонна розмова

Мета: формувати вміння вести діалог домовленості.

Матеріал: телепузики, два телефонні апарати.

Хід вправи: телепузикам пропонується по телефону домовитися про зустріч біля зоопарку.

Телепузик Називайко: - Привіт!

Телепузик Пізнайко: - Привіт. Радий чути твій голос.

Телепузик Називайко: - Давай разом підемо до зоопарку.

Телепузик Пізнайко: - Давай. А коли зустрінемося?

Телепузик Називайко: - Десь о 12 годині біля входу. Ти згідний?

Телепузик Пізнайко: - Добре. Це мене влаштовує. До зустрічі.

Вихователь пропонує кожній парі дітей по телефону домовитися про зустріч.

Продовж далі

Мета: вправляти дітей у складанні діалогу-обговорення.

Вихователь пропонує дітям уявити, що вони розмовляють між собою по дорозі в метро.

- Тобі подобається мультфільм про черепашок Ніндзя?

- Так. Ти думаєш вони справжні герої? і т. ін.

Моделюємо казку

Мета: навчити дітей за допомогою умовних картинок-символів розповідати казки.

Матеріал: умовні картинки-символи до казок «Теремок», «Ріпка».

Хід гри. Вихователь пропонує дітям за допомогою умовних картинок-символів розповісти казку, а потім придумати нові казки, варіюючи послідовність сюжетної лінії, додаючи героїв, змінюючи місце події тощо.

Для збагачення знань дітей засобами немовної виразності пропонувалися вправи на розпізнавання різних емоційних станів, задля цього використовувався набір ілюстрованих карток «Сторінками улюблених казок».

Отже, активізація, розвиток усного мовлення старших дошкільників як з мовленнєвими порушеннями, так і з нормою потребує систематичного впровадження в освітній процес ігрових занять, мовленнєвих дидактичних ігор, ігрових вправ та мовленнєвих ситуацій. Якість такої освітньої роботи розглянемо за підсумками контрольного етапу дослідження.

3.2 Аналіз та результати контрольного етапу дослідження

На прикінцевому етапі (контрольному) експериментального дослідження було проведено підсумкові зрізи з метою з'ясування ефективності розроблених та підібраних дидактичних ігор з розвитку усного мовлення старших дошкільників із порушенням мовлення. Була використана

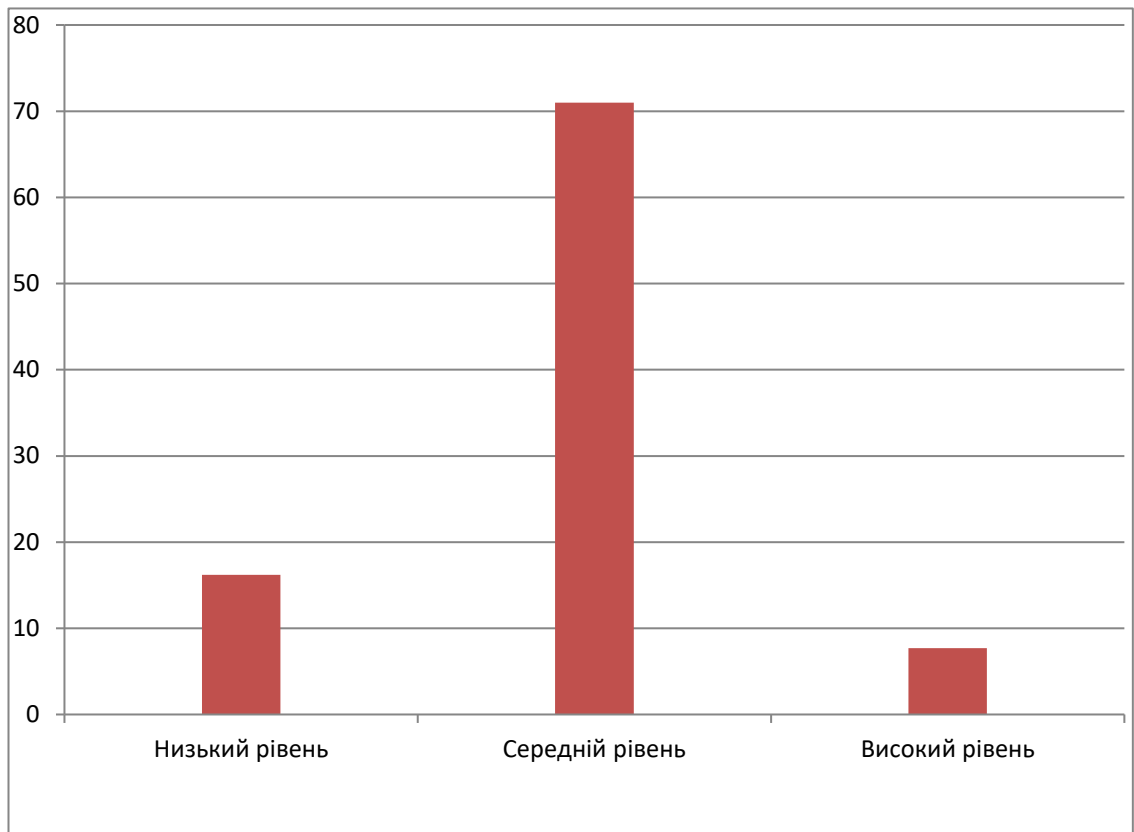
діагностувальна методика констатувального етапу дослідження. Результати дослідження усного мовлення за визначеними критеріями дітей з НМР (табл. 3.1) та ФФНМ (табл.3.2) (у %) на контрольному етапі.

Порівняльні дані рівнів розвитку усного мовлення дітей з НМР подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Узагальнення рівнів усного мовлення старших дошкільників із
НМР на контрольному етапі**

Критерії	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фонематична складова	15	66	22
Фонетична складова	10	67	23
Граматична складова	11	75	14
Лексична складова	12,	75	13
Навички зв'язного мовлення	12	76	12
Узагальнений показник	12	72	16

Рис. 3.1. Рівень усного мовлення старших дошкільників із НМР на контрольному етапі дослідження

Опишемо кожен критерій усного мовлення старших дошкільників із НМР на контрольному етапі (за табл.3.1)

За критерієм «фонематичної складової»: 22% дітей мають низький рівень; 69 % дітей мають середній рівень; 9% дітей мають високий рівень

За критерієм «фонетичної складової»: 20 % дітей мають низький рівень; 69,9% дітей мають середній рівень; 10,1% дітей мають високий рівень

За критерієм «граматичної складової»: 14 % дітей мають низький рівень; 75 % дітей мають середній рівень; 11% дітей мають високий рівень

За критерієм лексичної складової» 13% дітей мають низький рівень; 74,7 дітей мають середній рівень; 12,3% дітей мають високий рівень

За критерієм «навички зв'язного мовлення»: 12% дітей мають низький рівень; 77 % дітей мають середній рівень; 11 % дітей мають високий рівень

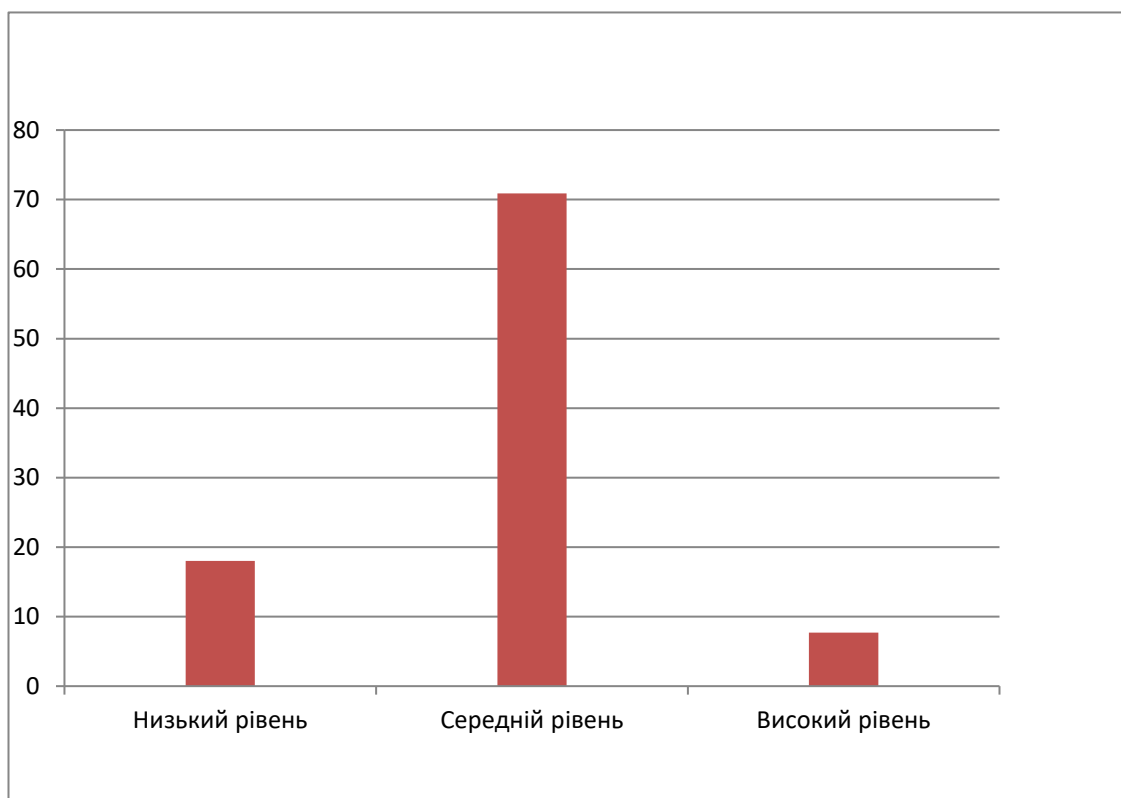
За узагальненим показником –середнє арифметичних розрахунків - рівні сформованості усного мовлення у дітей з НМР складають: 16, 2% дітей мають низький рівень; 71 % дітей мають середній рівень; 12, 8 % дітей мають високий рівень

Опишемо результати дослідження рівнів розвитку усного мовлення у дітей із ФФНМ.

Таблиця 3.2

Узагальнення рівнів усного мовлення старших дошкільників із ФФНМ на контрольному етапі

Критерії	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фонематична складова	10	65,5	24,5
Фонетична складова	11	66	23
Граматична складова	12	74	14
Лексична складова	11	73	16
Навички зв'язного мовлення	12	76	12
Узагальнений показник	12	70	18

Рис. 3.2. Рівні розвитку усного мовлення старших дошкільників із ЗНМ на контрольному етапі.

Опишемо кожен критерій усного мовлення старших дошкільників із ФФНМ на контрольному етапі (за табл.3.2)

За критерієм « фонематичної складової»:

- 24,5% дітей мають низький рівень;
- 65,5 % дітей мають середній рівень;
- 10% дітей мають високий рівень

За критерієм « фонетичної складової»:

- 23 % дітей мають низький рівень;
- 66 % дітей мають середній рівень;
- 11 % дітей мають високий рівень

За критерієм « граматичної складової»:

- 14,5 % дітей мають низький рівень;
- 74 % дітей мають середній рівень;
- 11,5 % дітей мають високий рівень

За критерієм « лексичної складової »:

- 16 % дітей мають низький рівень;
- 73 % дітей мають середній рівень;
- 11 % дітей мають високий рівень

За критерієм « навички зв'язного мовлення »:

- 12% дітей мають низький рівень;
- 76 % дітей мають середній рівень;
- 12% дітей мають високий рівень

Отже, за узагальненим показником – середнє арифметичне розвитку усного мовлення старших дошкільників із ФФНМ на контрольному етапі:

- 11,1 % дітей мають низький рівень;
- 70,9 % дітей мають середній рівень;
- 18 % дітей мають високий рівень (Рис. 3.3).

– Отже, на контрольному етапі визначили рівні розвитку усного мовлення дітей зНМР низький – 16,2%(було 39,76%) ; середній – 73,12 % (було 52,98 %); високий – 12,8 % (було 7,26 %) та із ФФНМ: низький – 18 % (було 46,56 %); середній – 70,9 %(було 47,22 %); високий – 11,1% (було 6,2%).

Відмічаємо, що спланована та впроваджена система мовленнєвих дидактичних ігор, ігор-занять, мовленнєвих вправ та ситуацій ефективно вплинула на розвиток усного мовлення старших дошкільників із мовленнєвими порушеннями (ФФНМ та НМР) та дала позитивні результати.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованих завдань з розвитку усного мовлення старших дошкільників із порушенням мовлення засобом дидактичних ігор.

Висновки до третього розділу

На формувальному етапі дослідження була запропонована програма з розвитку усного мовлення дітей з порушенням мовлення, яка складалась із системи ігрових занять для дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним та нормою мовлення. У контрольному дослідженні взяло участь 9 дітей (5з ФФНМ та 4 НМР).

Під час контрольного тестування використовувалися ті ж самі методики, що й на констатувальному етапі дослідження.

Узагальнені показники діагностування стану сформованості усного мовлення старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями так і нормальним мовленнєвим розвитком показали, що застосування дидактичних мовленнєвих ігор та занять дало позитивний ефект. Показники низького рівня зменшилися, а показники середнього рівня та високого рівня покращилися.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої системи дидактичних ігор з розвитку усного мовлення старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями.

ВИСНОВКИ

Пріоритетність мовлення в становленні особистості дошкільника є беззаперечною. Мовлення сприяє формуванню інтелектуального потенціалу, збільшує пізнавальну активність, якісно розширює світогляд, стимулює і збагачує комунікативні навички. Мовлення – це продукт мовленнєвої діяльності особистості.

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання, вбачає в них можливість ефективної взаємодії педагогів і вихованців, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами безпосередності й невимушеної зацікавленості. Дидакти високо оцінюють дидактичну гру та її роль в системі навчання.

Визначення науково-теоретичних засад та узагальнення психолого-педагогічних джерел з проблеми розвитку усного мовлення старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями засобом дидактичних ігор дали змогу дійти наступних висновків:

Проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дав можливість уточнити поняття «мовленнєва діяльність», «усне мовлення дітей дошкільного віку», «розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку».

Усне мовлення – можна визначити як засіб (форму) вираження думки, яке визначається ситуацією мовленнєвого спілкування.

Мовленнєва діяльність – один із видів практичної та теоретичної діяльності людей; мовленнєво-мисленнєвий акт, як взаємовідносини між тим, хто говорить і тим, хто слухає.

Схиляємось до думки, що розвиток усного мовлення дітей старшого дошкільного віку – це процес організації фонетико-фонематичних, лексико-граматичних операцій мовленнєвої діяльності, стан лексичної сфери, здатність до словотворення та словозміни; активна мовленнєва діяльність дитини у взаємодії з довколишнім; здатність розуміти усне мовлення.

Започатковуюючи експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний), було визначено критерії і показники сформованості усного мовлення дітей з порушеннями мовлення; підібраний діагностичний апарат та визначені рівні усного мовлення старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями.

Критеріями та показниками розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного дитини з мовленнєвими порушеннями виступили такі складові з відповідними показниками: *фонематична складова* (розвиток фонематичного слуху, виразність мовлення; вербальні та невербальні засоби спілкування); *фонетична складова* (правильна вимова звуків, відповідно до орфоепічних норм української мови); *граматична складова* (морфологічна правильність мовлення, синтаксична будова мовлення, наявність оцінно-контрольних дій); *лексична складова* (словникове багатство, розуміння семантики слів); *зв'язне мовлення* (складання речень за окремими ситуаційними малюнками, за серією тематичних малюнків, переказ казки, складання оповідання).

Також для організації дослідження виділена експериментальна група - 9 осіб – 5 дітей з ФФНМ та 4 дітей із НМР старшого дошкільного віку. На констатувальному етапі був здійснений діагностичний аналіз усного мовлення старших дошкільників як із ФФНМ, такі і з НМР. На формувальному етапі були впровадженні в освітній процес з дітьми із ФФНМ та НМР дидактичні мовленнєві ігри, серії занять, мовленнєві ситуації. На контрольному етапі після повторного діагностування (діагностувальний інструментарій аналогічний констатувальному етапу) був здійснений порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту

На контрольному етапі рівні розвитку усного мовлення дітей з НМР такі: низький – 16,2% (було 39,76%) ; середній – 73,12 % (було 52,98 %); високий – 12,8 % (було 7,26 %).

Рівні розвитку усного мовлення дітей із ФФНМ такі: низький – 18 % (було 46,56 %); середній – 70,9 % (було 47,22 %); високий – 11,1% (було 6,2%).

Особливим показником ефективності дослідження є зміни у достатньому та низькому рівні

Отже, прийшли до висновків, що систематичне включення в освітній процес старших дошкільників з мовленнєвими порушеннями системи дидактичних ігор, ігрових занять ефективно впливає на розвитку усного мовлення старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. К. : Видавництво, 2021. 26 с.
2. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / за заг. ред. О. В. Низовської. Тернопіль : Мандрівець, 2021. 256 с.
3. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. К. : Вища школа, 2007. 542 с.
4. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. 2-е видання, доповнене і перероблене. К. : Видавничий дім «Слово», 2008. 440 с.
5. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному навчальному закладі : навч. посібник К. : Вища школа, 1992. 414 с.
6. Богуш А. М., Шиліна Н. Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. О. : ПНЦ АПН України, 2003. 335 с.
7. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. 2-е видання, доповнене і перероблене. К. : Видавничий дім «Слово», 2008. 440 с.
8. Брушневська І. М. *Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей за умов звичайного онтогенезу.* Педагогічні науки. 2016. №LXX (1). С.84-89.
9. Брушневська І. М. Організаційно-педагогічні умови формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики :*

матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15-16 грудн. 2017р. Одеса, 2017. С.58-61.

10.Брушневська І. М. Формування фонетичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в онтогенезі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. IV (42). С.11-15.

11.Голуб А.В. *Сучасний стан дослідження усного мовлення дітей з дизартріями старшого дошкільного віку . Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. Випуск 27. С. 48-52.*

12. Данілавічюте Е. А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. Теорія і практика сучасної логопедії. Київ : Актуальна освіта, 2006. Вип.3. С.119136.

13.Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту

В. О. Огнев'юк; авт. кол. : Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко та ін. наук. ред. : Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 304 с.

14.Іщенко Л. В. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови : навчальний посібник. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.

15.Ковшар О. Організація мовленнєвотворчої діяльності як засіб розвитку особистості дошкільника *.Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць.*

Кривий Ріг, 2011. Вип. 33. С. 493–497.

16.Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація

освітньої галузі. Особлива дитина : навчання і виховання. 2014. № 3 (71). С.7 – 13.

17. Крутій К. Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПДС, 2005. 208 с

17. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи:

навч.-метод. посіб. К.: Слово, 2008. 256 с.

18. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : Навчальний посібник для студентів

вищих навчальних закладів. К. : Академвидав, 2006. 456 с.

19. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт. Тернопіль : Мандрівець, 2020. 104 с.

19. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого

дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 292 с.

20. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: прогр.-метод. комплекс. Київ :

Кафедра, 2013. 283 с.

22. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 210 с.

23. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна

робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.-метод. посібн. Київ, 2014. 238 с.

24. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації щодо формування фонетико-фонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. Український

логопедичний вісник. Вип. 1. 2010. С.72–81.

25.Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. Український логопедичний вісник : зб. Наук. Пр. Вип. 2. 2018. С. 36–53.

26.Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. Український логопедичний вісник [зб. наук. пр.]. Вип. 2. К. : ПП «Актуальна освіта», 2018. С. 35–52.

27. Савінова Н. В. Коригування мовлення дітей старшого дошкільного віку в ігровій

діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Південноукр. Держ.

Пед. ун-т

ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса)., 2005. 21- с.28.

29.Сайко Х. Я. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням

мовлення. *Молодий вчений*. 2017. №3 (43). С. 466-470.

30.Філічева Т. Б. Діти з фонетико-фонематичним недорозвиненням.

Виховання і навчання. М. : «Видавництво ГНОМ і Д», 2010. 80 с.

31. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей

дошкільного віку. Теорія і практика сучасної логопедії. Вип. 1. Київ :

Актуальна

освіта, 2004. С.7–35.

32.Шиліна Н. Є. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі: дис. канд. пед.наук: 13. 00. 02 / Шиліна Наталія Євгеніївна. Одеса, 2003. 321 с.

33. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник. К.: ВД «Слово», 2014. 675с.

34. Bogush A.,Kovshar A., Knyazheva I.,Suiatynova K.,Drevniak L.,Analysis of the Key Theoretical Frameweek of the Organization of Inclusive Educaition in a Preschool Establishment. International.Journal of Early Childhood Specal Education (INT – JECSE), 14(1) 2022, 253-259 DOI : 10,9756/ INT – JECSE/V1411.221051 (**Scopus**)